

ПРІОРИТЕТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

Варналій Захарій Степанович,
доктор економічних наук, професор;
Васильців Тарас Григорович,
доктор економічних наук, доцент;
Покришка Дмитро Степанович

Визначено переваги та негативні аспекти, головні недоліки державної політики активізації підприємницької діяльності в Україні. Встановлено чинники та причини негативних тенденцій розвитку підприємництва в нашій державі. Узагальнено регіональні та територіальні диспропорції в обсягах фінансування заходів та ефективності державної політики сприяння розвитку малого підприємництва. Обґрунтовано цільові орієнтири вдосконалення стратегічних пріоритетів і тактичних засобів державної політики розвитку підприємництва на сучасному етапі.

Ключові слова: мале підприємництво, стимулювання розвитку малого підприємництва, пріоритетні завдання удосконалення державної політики розвитку підприємства.

Актуальність проблеми обґрунтування пріоритетних завдань і тактичних засобів забезпечення розвитку малого підприємства в Україні зумовлюється тим, що реалізовані державою упродовж понад 20 років незалежності програми та заходи у цій сфері все ще не дали належних результатів, а підприємницький сектор не набув такого розвитку та значимості в системі національної економіки, як це є у більшості економічно розвинених держав світу. Натомість активізація підприємництва і зростання масштабів та ефективності функціонування підприємницького сектору є одним із головних чинників позитивних структурних змін та модернізації національного господарства, розвитку реального сектору та покращення якості життя населення, формування заможного середнього класу, вирішення низки проблем соціально-економічної безпеки держави.

Проблеми вдосконалення державної політики стимулювання розвитку підприємницького сектору досліджуються у працях таких відомих вітчизняних науковців, як О. Власюк, Л. Воротіна, В. Геєць, С. Дрига, М. Єрмошенко, Т. Ковальчук, В. Кузьменко, Д. Ляпін, В. Ляшенко, С. Реверчук, В. Сизоненко та ін.

Проте ефективність державної політики у цій сфері все ще недостатня, а стимулювання розвитку підприємництва є одним із визначальних пріоритетів державної політики в умовах протидії ризикам загострення економічної депресії.

У цьому напрямі ухвалені і реалізуються закони України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні», «Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні», «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців щодо спрощення реєстрації осіб як платників податків», розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів з виконання у 2013 році Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні», «Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми розвитку малого і середнього підприємництва на 2014–2024 роки», «Про утворення територіальних органів Державної служби з питань регуляторної політики та розвитку підприємства», регіональні та місцеві програми підтримки малого і середнього підприємства тощо.

Напрями удосконалення політики розвитку підприємництва визначені в Програмі економічних реформ на 2010–2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», у Посланні Президента України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2013 році».

Метою даної статті є визначення причин і недоліків діючої в Україні системи державної підтримки малого підприємництва та вироблення на цій основі більш дієвих державних пріоритетів та засобів удосконалення державної політики розвитку малого підприємництва в нашій державі.

В Україні ведеться активна діяльність щодо реформування державної політики регулювання підприємницького сектору, позитивним наслідком чого стали вдосконалення дозвільних процедур і реєстрації (у т.ч. електронної) речових прав на майно, спрощення процедур відкриття та закриття бізнесу, одержання адміністративних послуг, звуження прямого адміністративного державного контролю за діяльністю суб'єктів господарювання та реформування сфери надання адміністративних послуг, пом'якшення податкового тиску, розвиток інфраструктури для надання суб'єктам підприємництва фінансової, матеріально-технічної, інформаційної, науково-технологічної, консультативної, маркетингової, кадрової та освітньої підтримки та, відповідно, покращення місця України в рейтингу легкості ведення бізнесу Світового банку. У рейтингу *Doing Business-2014* Україна у 2014 р. поліпшила позицію на 28 пунктів і посіла 112-те місце з-поміж 189 країн світу за сприятливістю умов для підприємницької діяльності, а за показником «Отримання дозволів на будівництво і створення підприємств» піднялася на 145 позицій до 41-го місця, «Реєстрація власності» – на 61 позицію до 97-го місця [1].

Підготовлено низку нових нормативно-правових актів та змін до чинних, прийняття яких сприятиме подальшому покращенню економіко-правового середовища бізнесу в Україні – щодо спрощення порядку відкриття бізнесу та провадження господарської діяльності без застосування печаток, ліцензування певних видів господарської діяльності, державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності, скорочення кількості документів дозвільного характеру, державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, розроблено законодавчі пропозиції щодо встановлення адміністративної відповідальності посадових осіб органів державного нагляду (контролю) за порушення порядку

здійснення планових і позапланових заходів, скорочення переліку ліцензованих видів діяльності.

Проте ці зміни ще не забезпечили суттєвого покращення якісних та кількісних характеристик розвитку підприємництва в Україні. Адже про невисоку ефективність державної політики заохочення активізації підприємницької діяльності в Україні свідчать дані щодо стану і динаміки розвитку сектору малого підприємництва:

- зменшення кількості малих підприємств та фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності. За 2012 р. загальна кількість малих підприємств зменшилася на 10235 од. (на 2,9 %), чисельність фізичних осіб-підприємців – на 90733 од. (на 6,8 %);

- зменшення чисельності зайнятих на малих підприємствах та фізичними особами – суб'єктами підприємницької діяльності. У 2012 р. на малих підприємствах було вивільнено 40,2 тис. працівників та фізичними особами – підприємцями – 93,5 тис. осіб;

- низький рівень фінансового результату від звичайної діяльності малих підприємств і зростання кількості збиткових підприємств, обмеженість їх інтелектуально-кадрового, матеріально-технічного та ресурсного забезпечення. У 2012 р. малі підприємства зазнали збитку на загальну суму 9,3 млрд грн, а мікропідприємства – 12,8 млрд грн. При цьому кількість малих підприємств, які отримали позитивний фінансовий результат, знизилася на 0,6 в. п., а мікропідприємств – на 0,9 в. п.

За результатами досліджень Міжнародної фінансової корпорації, 75 % опитаних респондентів основною перешкодою на шляху розвитку малого підприємництва на місцевому рівні назвали обмежений доступ до фінансування та можливість залучення на вигідних умовах кредитних ресурсів [2]. Формування кадрового забезпечення суб'єктів малого підприємництва характеризується «відтоком» найбільш економічно активної частки населення у великі міста та за кордон, а також інерційністю розвитку системи підготовки, перепідготовки та перекваліфікації кадрів для сфери малого бізнесу. Недосконалою залишається система формування економічних знань і набуття практичних навичок в умовах конкурентної боротьби та ведення бізнесу;

- значне відставання рівня оплати праці в секторі малого підприємництва. Середньомісячна заробітна плата у суб'єктів малого підприємництва (юридичних осіб) у 2012 р. становила лише 1632,1 грн [3] та була на 53,9 % меншою за середнє значення в країні.

Стратегічні пріоритети, № 2 (31), 2014 р.

Крім означених проблем, в Україні спостерігаються негативні тенденції, що пов'язані з:

- демотивацією до підприємницької діяльності через високий рівень трансакційних витрат відкриття/закриття підприємств, купівлі/продажу бізнесу, отримання дозволів, погоджень, ліцензій, державного (комунального) майна, землі, державного замовлення в умовах усе ще високого податкового навантаження, недостатнього рівня захисту права власності, недосконалого конкурентного середовища, високої вартості фінансово-кредитних ресурсів. Усе це створює системні перешкоди для подальшого розвитку підприємництва;

- обмеженою чисельністю практик формування інтегрованих торговельно-виробничих систем і коопераційних відносин, у яких беруть спільну участь суб'єкти малого, середнього та великого підприємництва;

- недостатністю умов для розвитку та ефективного функціонування суб'єктів інституційної підприємницької інфраструктури (бізнес-інкубатори, інвестиційно-інноваційні центри, технологічні парки, кластери тощо).

Негативні тенденції розвитку підприємництва в Україні передусім обумовлені такими чинниками і причинами:

- зниження мотивації до підприємницької діяльності через невисокі фінансові результати господарювання та значну частку суб'єктів господарювання, які збиткові або припинили діяльність. Це зумовлено як об'єктивними причинами все ще обмеженої місткості внутрішнього ринку, низької купівельної спроможності населення та збільшенням обсягів продажу товарів, виготовлених не на території України, так і суб'єктивними чинниками високої витратомісткості фінансово-господарської діяльності, складності проходження дозвільних, реєстраційних, погоджувальних і контролюючих процедур;

- низький рівень захищеності майна та права власності суб'єктів підприємництва, у т.ч. через наявність дій, пов'язаних із протиправним захопленням підприємств; недосконалість чинного корпоративного і кримінального законодавства та судової системи щодо протидії рейдерству, відсутність практики впровадження міжнародних стандартів боротьби з протиправними поглинаннями та активної участі ЗМІ у вирішенні проблеми неправомірного захоплення суб'єктів господарювання та їх майна, активів, персоналу.

Так, за даними Українського союзу промисловців і підприємців, у країні діє 35–50 спеціалізованих рейдерських груп, що складаються з досвідчених юристів і економістів. Кількість рейдерських атак за рік перевищує

3 тис., а їх результативність сягає понад 90 %. Збитки від рейдерських захоплень оцінюються у 3–5 млрд дол. США щорічно [4].

До цього призвели недосконале законодавство та невисока ефективність змін і доповнень до Кримінального кодексу України, зокрема щодо притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності та спрощення процедур виявлення порушень. Недосконаліми є й положення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств», де навіть відсутнє трактування поняття «рейдерства», що ускладнює захист підприємств, їх майна та активів від цієї діяльності;

- складність та обмеженість доступу діючих і новостворюваних суб'єктів підприємництва до ресурсів та ринків, прав діяльності. Це проявляється через приховану монополізацію більшості сегментів ринку споживчих товарів і послуг, використання адміністративного ресурсу при отриманні конкурентних переваг чи створенні штучних обмежень для конкурентів, тиск на бізнес (створення організаційно-бюрократичних перешкод) при проходженні адміністративних послуг і державних процедур. В Україні все ще існує велика кількість адміністративних бар'єрів (висновки, сертифікація, ліцензування, дозволи, що видаються на короткий термін, змушують підприємство, яке не змінює свого функціонального призначення, оформляти необґрунтовано велику кількість документів для отримання дозвільних документів на новий строк);

- проблеми фінансування комерційної господарської діяльності, ресурсного, фінансового та інвестиційного забезпечення розвитку бізнесу. Вітчизняні суб'єкти підприємництва характеризуються недостатньою забезпеченістю власними фінансовими ресурсами та робочим оборотним капіталом. Це обмежує їх можливості з розвитку бізнесу та модернізації бізнес-процесів.

В умовах браку власних коштів низькою залишається дієвість вітчизняних фінансово-інвестиційних фондів та вкрай обмежені можливості суб'єктів малого та середнього підприємництва (МСП) відносно залучення недорогих фінансово-інвестиційних ресурсів з приватних фондів інвестиційного та інноваційного розвитку. Адаже вартість обслуговування таких коштів сягає від 24 % річних і вище, що унеможливує прийнятну ефективність довгострокових ризикових інноваційних проектів. Так, кількість підтриманих (шляхом фінансово-кредитного сприяння через державні та комунальні фонди підтримки

підприємництва) бізнес-проектів малих підприємств в Україні у 2012 р. становила 38 од. у 8 регіонах нашої держави, тобто у 19 регіонах така підтримка не реалізувалася взагалі.

Якщо загалом по державі у 2012 р. державними структурами було надано понад 4,1 млрд грн на компенсацію відсотків за банківськими кредитами малих підприємств, які реалізували пріоритетні інвестиційні проекти, що є доволі значними обсягами, то майже половина цих витрат (2,0 млрд грн) припадала на м. Київ; ще 24,1 % (1,0 млрд грн) – на Луганську обл.; 10,9 % – на Донецьку обл.; 8,2 % – АР Крим та 8,6 % – сумарно на Вінницьку, Рівненську, Херсонську, Чернігівську та Чернівецьку області [5].

Низька ефективність державної фінансової підтримки розвитку підприємництва проявляється в істотних регіональних і територіальних диспропорціях в обсягах фінансування заходів. У Волинській, Одеській областях та в м. Києві у 2012 р. на реалізацію заходів з підтримки підприємництва використано 100 % запланованих коштів. Якщо Рівненська, Сумська, Чернігівська, Чернівецька, Донецька, Івано-Франківська та Кіровоградська області забезпечили значні обсяги фінансування заходів, то у Полтавській та Херсонській областях рівень фінансування до середнього по країні становив лише 5,5 %. У Дніпропетровській, Тернопільській, Черкаській областях та в м. Севастополі фінансування взагалі не здійснювалося. Причому на виконання програмних заходів у 2012 р. відповідними рішеннями рад у бюджетах АР Крим, областей, міст Києва та Севастополя затверджено використання коштів у загальному обсязі 30,7 млн грн. У найбільших обсягах було передбачене фінансування програмних заходів у Херсонській (2,7 млн грн), Луганській та Харківській (по 2,3 млн грн), Полтавській (1,8 млн грн), Київській, Одеській, Дніпропетровській (по 1,8 млн грн), Донецькій (1,7 млн грн), Івано-Франківській (1,5 млн грн) та Вінницькій (1,1 млн грн) областях, АР Крим (2,2 млн грн) та м. Києві (2,0 млн грн) [6];

- низький рівень життєздатності вітчизняного підприємницького сектору через низьку інвестиційно-інноваційну активність його суб'єктів, крайній низький рівень і малу кількість реалізованих проектів і програм співробітництва з великим бізнесом та державою (в межах державно-приватного партнерства). До цього значною мірою призвела недосконалість законодавчої бази щодо регулювання відносин у сфері міжсекторального та міжгалузевого співробітництва, державно-приватного партнерства, зокрема низький рівень за-

хищеності інвестицій приватних партнерів у межах державно-приватного партнерства та інших форм співпраці;

- нерівномірність податкового навантаження на малий і великий бізнес;

- низький рівень дієвості та ефективності національної, регіональних і місцевих стратегій та програм підтримки підприємництва, їх орієнтованість на реалізацію невеликої кількості заходів, зазвичай обслуговуючого, а не інвестиційно-інноваційного характеру, причому переважно у столиці та обласних центрах.

Висновки

З огляду на визначені проблеми та перешкоди до цільових орієнтирів удосконалення державної політики розвитку підприємництва доцільно включити: збільшення кількості діючих суб'єктів малого підприємництва, підвищення рівня ділової активності, стимулювання розвитку та поширення місцевих підприємницьких ініціатив; покращення ресурсного і матеріально-технічного забезпечення суб'єктів підприємництва та підвищення рівня ефективності їх фінансово-господарської діяльності; створення умов для активізації інтеграційних та кооперативних процесів між суб'єктами малого підприємництва та іншими секторами економіки; розвиток інституційного забезпечення суб'єктів підприємництва; посилення мотивації населення до підприємницької діяльності; дієва та агресивна протидія рейдерству і протиправному захопленню майна, активів, власності; зниження трансакційних витрат суб'єктів комерційної господарської діяльності, формування дієвих умов для розвитку конкуренції.

Саме тому з метою удосконалення державної політики регулювання розвитку підприємництва в Україні необхідно реалізувати такі заходи:

- підвищити ефективність державної політики протидії рейдерству та забезпечити належний рівень захисту права приватної власності. Для цього необхідно істотно посилити відповідальність за вчинення таких злочинів і їх приховування чи сприяння з боку державних посадових осіб; розширити компетенції громадських дорадчих структур при обласних державних адміністраціях та органах ДПС, МВС, прокуратури, митної служби, до яких входять представники бізнесу і бізнес-асоціацій; поліпшити взаємодію органів державної влади, бізнес-асоціацій та організацій громадянського суспільства у сфері інформування громадськості, правоохоронних структур і протидії рейдерству; удосконалити чинні

Стратегічні пріоритети, № 2 (31), 2014 р.

нормативно-правові акти, зокрема з питань процедурного та судового захисту прав міноритарних власників компаній, у т.ч. щодо оперативного управління корпоративним майном підприємств; залучати провідних міжнародних фахівців до захисту суб'єктів підприємництва від неправомірного захоплення бізнесу і започаткувати практику впровадження міжнародних стандартів боротьби з неправними поглинаннями та активну участь ЗМІ у вирішенні проблеми неправомірного захоплення суб'єктів господарювання і їх майна, активів, персоналу;

- посилити стимули суб'єктів підприємництва до інвестиційно-інноваційної активності шляхом збільшення обсягів держзамовлення в інноваційно активних МСП і законодавчого закріплення такої квоти; ввести статистичне спостереження та моніторинг інноваційної активності в МСП на центральному, регіональному та місцевому рівнях; запровадити механізм скерування частки надходжень від суб'єктів МСП на фінансування грантів з розроблення і запровадження виробництва інноваційної продукції (товарів, послуг), створення об'єктів інтелектуальної власності суб'єктами МСП або залученими науковцями;

- критичне зниження рівня трансакційних витрат суб'єктів бізнесу. Для цього державна політика має спрямовуватися на подолання витрат, пов'язаних із доступом суб'єктів МСП до ринків, прав діяльності, господарських ресурсів, ринкової інфраструктури, інформації, управлінських технологій, інвестицій та інновацій;

- продовжити роботу з підвищення рівня прозорості та ефективності дозвільної системи у спосіб посилення контролю й відповідальності посадових осіб дозвільних органів, удосконалення роботи місцевих дозвільних органів (посилення їх спеціалізації за видами дозволів, диференціації дозвільних заявок щодо спрощення процедур і термінів погодження документів дозвільного характеру для невеликих об'єктів, впровадити принцип затвердження дозвільних заявок за замовчуванням, внести до порядку проходження дозвільних документів вимоги щодо попередньої письмової оцінки адміністратором дозвільного офісу пакета документів, який подається підприємцем), створити орган із контролю та моніторингу дозвільної системи, популяризації досвіду проходження дозвільних процедур та підвищення рівня обізнаності підприємців щодо прав і обов'язків дозвільних адміністраторів та посадових осіб дозвільних органів;

- сформувати і розбудувати дієву інституційну інфраструктуру фінансово-ресурсного та інвестиційного забезпечення підприємництва. Для цього доцільними є: державна підтримка та фінансування створення і розвитку регіональних та місцевих інвестиційно-інноваційних кластерів за участю суб'єктів МСП у базових видах економічної діяльності та пріоритетних сферах економіки; зростання капіталізації системи фінансово-кредитного та інвестиційного забезпечення інноваційної діяльності; розвиток інформаційного та консалтингового супроводу інвестиційно-інноваційної активності, державно-приватного партнерства у сфері розвитку організаційно-інституційної інфраструктури інвестиційно-інноваційної діяльності суб'єктів МСП і поширення її практик у міжгалузевому, міжрегіональному та міжнародному співробітництві;

- сформувати систему ефективної міжгалузевої та міжсекторної кооперації (кластерів) для забезпечення ресурсозаощадних виробничих циклів, сприяти фінансово-економічному стимулюванню запровадження суб'єктами малого підприємництва інноваційних технологій, створенню та поширенню знань між науково-дослідними інституціями та суб'єктами підприємницької діяльності, підвищенню якості роботи регіональних органів державного управління у напрямі моніторингу та планування інноваційного розвитку сектору малого бізнесу;

- забезпечити формування економічних стимулів для створення локальних інтегрованих виробничих систем, проведення горизонтальної та вертикальної кооперації малих підприємств шляхом створення кооперативів у різних видах економічної діяльності, організації та проведення періодичних навчань для керівників малих підприємств стосовно ведення кооперативної діяльності (реєстрації, управління, ведення обліку, оподаткування тощо);

- збільшувати частку продуктивних витрат, спрямованих на формування мережі інституцій та програм фінансово-кредитного сприяння, залучення страхової сфери до зниження рівня ризику та забезпечення фінансування підприємств, створення мережі муніципальних бізнес-інкубаторів і венчурних фондів, покращення інституційно-правового забезпечення розширення можливостей малих підприємств до реалізації інвестиційних проєктів та інноваційних програм, розширення можливостей функціонування мережі суб'єктів фінансово-інвестиційної підтримки, а також їх мотивації до покращення доступу підприємств до інновацій та інвестицій;

- надавати інформаційно-консультаційну підтримку населенню щодо: започаткування власного бізнесу; поліпшення соціально-психологічного та організаційно-професійного середовища підприємницької діяльності через існуючу мережу обласних і районних центрів зайнятості, місцевого дорадництва, агенції регіонального розвитку, навчання та тренінги для населення;

- надавати фінансову та організаційну підтримку організаціям, що реалізують навчально-просвітницькі заходи у сфері підприємництва.

Подальші наукові дослідження в окресленому напрямі мають передусім стосуватися обґрунтування тактичних засобів розвитку малого підприємництва України на регіональному та місцевому рівнях.

Список використаних джерел

1. *Doing Business 2014: Understanding Regulations for Small and Medium-Size Enterprises*. – Washington, DC: The World Bank, 2013 // Офіційний інтернет-ресурс Світового банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org/rankings>
2. *Ресурсне забезпечення: обмежене фінансування не завада* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agroprofi.com.ua/statti/632-resursne-zabezpechennja-obmezhenne-finansuvannja-ne-zavada.html>
3. *Державна служба України з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва: аналітичний звіт про стан і перспективи розвитку малого та середнього підприємництва в Україні* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dkrp.gov.ua/files/8cd09.docx>.
4. *Дічек О.* Рейдерство в Україні: реалії ринкової економіки або економічний тероризм? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uspp.org.ua/interview/30.reyderstvo-v-ukraini-realii-rinkovoi-ekonomiki-abo-ekonomichnij-terorizm.htm>
5. *Узагальнений звіт про стан виконання регіональних програм розвитку малого підприємництва в Україні у 2012 році* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dkrp.gov.ua/print/1101>.
6. *Бар'єри, що перешкоджають ДПП в Україні* / Офіційний інтернет-ресурс Інституту бюджету та соціально-економічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ibser.org.ua/UserFiles/File/Normativni%20Akty%20New/PP/Analisis%20of%20Legisl%20DPP_ukr.pdf